

ŠIAULIŲ MIESTO CENTRINĖ DALIS AR URBANISTIKOS PAVELDO SAUGOTINOS TERITORIJOS?

Algis Vyšniūnas

Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,

Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva

El. paštas: algis.vysniunas@gmail.com; urbkat@vgtu.lt

Įteikta 2010 10 04

Santrauka. 1969 m. sausio 27 d. LSSR kultūros ministro ir LSSR Ministrų tarybos valstybinio statybos reikalų komiteto pirmininko įsakymu Nr. 37/16 paskelbtas Lietuvos urbanistinių paminklų sąrašas. Taigi 62 miestai ir miesteliai buvo paskelbti vietos reikšmės urbanistikos paminklais, bet paminklų sąrašė nėra Šiaulių miesto. Nėra ir 1980 m. patikslintame Lietuvos urbanistinių paminklų sąrašė. Iš atliktos esamos padėties analizės, įvertinus urbanistinės plėtros poreikį ir potencialą, paaiškėjo, kad Šiaulių mieste yra labai aiški istoriškai susiklosčiusi urbanistinė struktūra, kuri, tinkamai respektuota, gali būti traktuojama kaip urbanistinio paveldo teritorija. Taip pat atlikta mokslinių darbų, galimybių studijų, teritorijų planavimo dokumentų, konkursinių projektų ir pan. analizė ne tik tą patvirtino, bet ir parodė būdus, kaip tą padaryti. Šiaulių miesto centrinės dalies urbanistinės plėtros potencialas didelis, bet labai svarbus plėtros ir apsaugos balansas. Straipsnio pobūdis – taikomasis, nes sukurtas rekomendacijų blokas, kuris leidžia parengti rekomendacinių užstatymo principų ir rodiklių kompleksą, kuriuo remiantis galima būtų rengti Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano reglamentus.

Reikšminiai žodžiai: urbanistikos paveldas, centrinė dalis, senamiestis, istorinis branduolys, centrinės dalies detalusis planas, bendrasis planas.

Įvadas

Lietuvos didžiųjų miestų paveldo apsaugos ir urbanistinio planavimo sovietinių metų praktikoje teisiškai saugomi tik senamiesčiai, t. y. tos senosios miesto dalys, kurios susiklostė viduramžiais tarp miestų gynybinių sienų ar kitų aiškiai identifiukuotų istorinio branduolio ribų. Tos teritorijos sovietiniais metais buvo paskelbtos urbanistiniais paminklais¹. Tai buvo fakto konstatavimo etapas, daug vėliau prasidėjo diskusijos dėl urbanistinių paminklų apsauginių zonų, urbanistikos paminklo sampratos, buvo identifiukuojamas sovietinių metų palikimo santykis su iki 1940 m. susiklosčiusia aplinka (Bučas 1995: 169). Žlugus Sovietų Sąjungai ir komunistinei Rytų Europai, pra-

sidėjo dabarties interesus atitinkantys istorinės praeities rekonstrukcijos procesai, kurie sukūrė naujas problemas – *koks paveldas* ir *kieno paveldas* (Čepaitienė 2009: 50–77).

1969 m. sausio 27 d. paskelbtas Lietuvos urbanistinių paminklų sąrašas². Taigi 62 miestai ir miesteliai buvo paskelbti vietos reikšmės urbanistikos paminklais, iš jų Telšiams ir Ukmergei 1989 m. kovo 10 d. LSSR Ministrų tarybos nutarimu Nr. 53 buvo suteiktas respublikinės reikšmės senamiesčio rangas. Trakai kartu su kitais objektais (t. y. 61 objektu) 1969 m. sausio 27 d. gavo vietinės reikšmės urbanistikos paminklo statusą, tačiau netrukus buvo priskirti prie respublikinės reikšmės senamiesčių. Šilutė 1988 m. gruodžio

¹ 1949 m. į Lietuvos architektūros paminklų sąrašą buvo įtraukti Vilniaus, Kauno, Kėdainių ir Klaipėdos senamiesčiai. 1954 m. parengtas Vilniaus, o iki 1964 m. – Kauno, Kėdainių ir Klaipėdos senamiesčių „rekonstrukcijos“ projektai.

² LTSR kultūros ministro ir LTSR Ministrų tarybos valstybinio statybos reikalų komiteto pirmininko įsakymas Nr. 37/16 (1969 m. sausio 27 d.).

22 d. LSSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimu Nr. 222 papildomai paskelbta vietinės reikšmės urbanistikos paminklu (Lietuvos urbanistikos... 2005: 6–7). Įdomi detalė – paminklų sąrašė nėra Šiaulių ir Panevėžio miestų. Nėra šių miestų ir 1980 m. patikslintame Lietuvos urbanistinių paminklų sąrašė³.

Nuo 1979 m. Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto (LSAMTI) Urbanistikos sektoriuje buvo pradėti kryptingi istorinių miestų tyrimo ir architektūrinio formavimo principinių siūlymų rengimo perspektyvinio modeliavimo darbai (Lietuvos urbanistikos... 2005). 1979–1985 m. metodinės rekomendacijos (darbo vadovas – LSAMTI urbanistikos sektoriaus vadovas A. Miškinis) senajai ir naujai architektūrai integruoti projektuojant Lietuvos TSR istorinius miestus yra parengtos ir Šiaulių miesto istorinei daliai, nors Šiauliai buvo traktuojami kaip miestas, kuriame nėra iš anksto fiksuotų istorinio branduolio ar centro ribų. Šis faktas paaiškinamas, nes „totalinio“ vertybių registro kontekste dominavo samprata, kad vertingi yra tik paminklo statusą turintys objektai, o paminklosaugos (paveldosaugos) viešasis administravimas traktuojamas kaip pagrindinis paveldo apsaugos mechanizmas.

Iš kitos pusės, juridinio statuso suabsoliutinimas yra kraštutinumas. Pvz., 1993 m. Paminklotvarkos departamentas (dabar KPD) ir PRPI specialistų kolektyvas parengė Vilniaus miesto centrinės dalies paminklinių teritorijų planą (M1:5000), kuriame nurodyti urbanistikos paminklai (vietinės ir respublikinės reikšmės) ir architektūros kompleksai, turintys paminklo statusą. Prof. J. Bučas teigė, kad minėtame darbe neteisingai formuluojama pati urbanistikos paminklo samprata, nes urbanistikos paminklo sampratą reikia formuluoti ne iš apsauginių, bet iš vertės pozicijų. Tam tikros vertės urbanistiniam kompleksui vien tik paminklo statuso nepakanka, nes apsaugos objektu gali būti ir žemesnio rango vertybės (Bučas 1995: 169). Tokia traktuotė leidžia atidžiau pažvelgti į Šiaulių miesto centrinę dalį, kurios erdvinės struktūros savytumai yra mažai nagrinėti, neturi jokios legitimacijos, todėl nėra civilizuotos plėtros garantas⁴.

Akivaizdu, kad savo istoriją šimtmečiais skaičiuojantis Šiaulių miestas neturi aiškaus istorinio centro, senamiesčio. Silpnas bendruomenės kolektyvinės atminties „kultūrinis sluoksniš“ lemia, kad įvairiuose mentaliniuose lygmenyse aktyviai propaguojamas proletariškas naratyvas „Šiauliai – pramonės ir darbininkų miestas“, kuris iš esmės sumenkina bendrą kultūrinę tradiciją⁵ (Puronas 2009). Todėl pagrindinis straipsnio tikslas – įvardinti ir metodiškai tiksliai suformuluoti Šiaulių miesto centrinės dalies ir istorinio centro sampratą, apibrėžti konkrečias šių teritorijų ribas, nes be šito sunkiai įsivaizduojama civilizuota urbanistinė plėtra.

Šiaulių miesto centrinės dalies architektūrinė urbanistinė koncepcija (2010 m.)

2010 m. parengta Šiaulių miesto centrinės dalies architektūrinė urbanistinė koncepcija, kuri yra sudėtinė Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano (DP) rengimo dalis⁶. Pagal DP užduotį planuojamos teritorijos plotas apie 686 ha, iš jų detalizuojama M1:500 apie 200 ha, o likusioji dalis rengiama schemos lygmenyje M1:2000. Nagrinėjamai teritorijai nurodomi skirtingi masteliai, tai rodo, kad centrinė dalis yra sudėtingas urbanistinės struktūros atvejis.

Šiaulių miesto savivaldybės teritorijos bendrojo plano sprendiniuose⁷ pateikta miesto centro suplanavimo schema M1:5000, kurioje nurodyti rekomenduojami užstatyto tankumo, intensyvumo, aukštingumo reglamentai, teritorijų naudojimo būdai ir pobūdžiai. Formaliai to pakanka viešojo administravimo sektoriui, bet iš tikrųjų yra visiškai neaiškūs užstatymo principai. Statistinių rodiklių visuma negarantuoja kokybiškos miesto erdvinės struktūros.

Šiaulių miesto centro suplanavimo schemoje M1:5000 yra nuoroda į Šiaulių miesto senosios dalies aukštingumo specialųjį planą. Kadangi šiuo metu tokio aukštingumo specialiojo plano nėra, DP koncepcijoje tenka spręsti ne tik utilitarinius uždavinius, nurodytus užduotyje (sklypų formavimas, gatvių raudonųjų linijų tikslinimas, teritorijų visuomenės poreikiams rezerva-

³ LTSR kultūros ministro ir LTSR Ministrų tarybos valstybinio statybos reikalų komiteto pirmininko įsakymas Nr. 41/319 (1980 m. vasario 4 d.).

⁴ Visiškai kitais principais 1993–1995 m. atlikti Kauno ir Klaipėdos urbanistikos paveldo tyrimai, kurių tikslas – nustatyti saugotinas paveldo teritorijas kaip paminklosaugos prioritetines zonas iki 1940 m. apstatytose miestų žemėse ir pateikti siūlymus teisiniam jų registravimui bei išsaugojimui. Tyrimų autoriai – J. Bučas, A. Miškinis, konsultantas – J. Tatoris.

⁵ Pvz., V. Purono knygoje „Saulės miesto veidas“ (2009) rašoma: „Šiauliai – pramonės miestas. Tą garbę gavome užgimę ir jai neleisime pražūti. Ereliais praskriskime virš Šiaulių istorijos tam, kad dar kartą įsitikintume pramonininko geležinio kumščio jėga. Visos epochos, visi istoriniai Šiaulių renesansai buvo mūsų raumenų ir galimybių kūriniai“.

⁶ DP rengėjas – UAB „Urbanistika“, projekto vadovas – A. Kažienė.

⁷ Šiaulių miesto bendrasis planas. 2009. Teritorijų planavimo dokumentų registro Nr. 006292001569.

vimas ir t. t.), bet ir uždavinius, kurie yra susiję su miesto vizualiniu identitetu, erdviu karkasu, nominalių erdvių sistema ir pan. Todėl DP koncepcijoje atliekama Šiaulių miesto centrinės dalies erdvinio kompozicinio karkaso analizė ir pateikiama erdvinės struktūros vystymo idėja. Tai reiškia, kad DP koncepcija nėra tik formalus juridinis aktas, t. y. procedūra nėra pagrindinis kokybės kriterijus. Reikalinga erdvinės struktūros koncepcija. Kadangi nėra reglamentuota, kas yra „koncepcija“ ir kokie jai taikomi reikalavimai, svarbu tiksliai apibrėžti DP koncepcijos sampratą, nes tai susiję su urbanistikos (erdvinių struktūrų konstravimas) ir planavimo (procedūrinis veiksmų ir pasekmių planavimas) sampratų skirtumais. DP užduotyje nurodyta, kad senamiesčio teritorijoje sprendinius reikia pateikti M1:500 masteliu. Tai reiškia, kad koncepcija suprantama kaip meninis, profesinis teiginys.

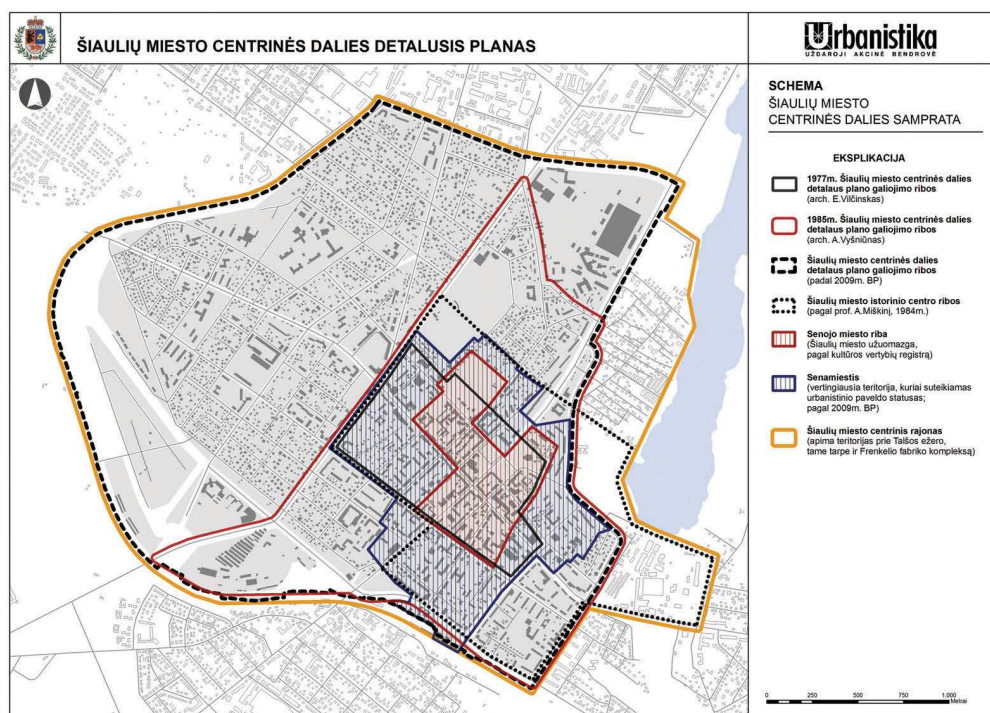
Šiaulių miesto centrinės dalies koncepcija grindžiama principu, kad urbanistinė struktūra yra stabiliausias elementas, kurį keičiant kinta miesto identitetas, erdvinė struktūra ir pan. Tokiu atveju reikia rengti

naujus urbanistinės plėtros dokumentus. Susisiekimo ir inžinerinė infrastruktūra bei bendro naudojimo teritorijų ir želdynų sistema taip pat laikoma prioritetiniais elementais. Todėl miesto centrinės dalies urbanistinės struktūros elementų funkcinė integracija skirstoma į siektiną, ribotiną ir netikslingą.

Šiaulių miesto centrinės dalies samprata

Šiaulių miesto centrinė dalis įvairiai traktuojama. Norint tuo įsitikinti tereikia palyginti 1977 m. Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano projektą (arch. E. Vilčinskas)⁸, 1985 m. Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano projektą (arch. A. Vyšniūnas)⁹ ir naujai rengiamo Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano užduotyje nurodytas planuojamos teritorijos ribas (1 pav.).

Su Šiaulių miesto centro (arba centrinės dalies) ribų identifikavimo problema susidūrė ir prof. A. Miškinis, sovietiniais metais rengdamas metodines rekomendacijas senajai ir naujai architektūrai integruoti Lietuvos istoriniuose miestuose. Prof. A. Miškinio

1 pav. Šiaulių miesto centrinės dalies sampratos schema

Fig. 1. The conceptual layout of the central part of Šiauliai

⁸ 1977 m. Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano projektas (arch. E. Vilčinskas). MSPI Šiaulių skyrius.

⁹ 1985 m. Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano projektas (arch. A. Vyšniūnas). MSPI Šiaulių skyrius.

nuomone, centrai priklauso ir Frenkelio fabriko kompleksas (Lietuvos urbanistikos paveldas 2005: 157). Be to, 2009 m. patvirtintame Šiaulių miesto bendrajame plane kalbama apie Šiaulių miesto senamiestį. Tai yra istoriškai susiklosčiusi teritorijos dalis, kurios buvimo faktas identifikuoja iš esmės naują Šiaulių miesto urbanistinę struktūrą kokybės etape. Senamiestis yra Šiaulių miesto centro dalis. Todėl reikia aiškiai skirti terminus – *istorinis centras* (Šiaulių miesto užuomazga, apima senamiestį ir istorinius priemiesčius), *senamiestis* (vertingiausia miesto urbanistinę struktūrą dalis su pagrindine prisikėlimo aikšte, t. y. teritorija, kuriai suteikiamas urbanistinio paveldo statusas), *Šiaulių miesto centrinė dalis* (teritorija, kurią apibrėžia geležinkelis ir B kategorijos Ežero gatvė, t. y. planuojama teritorija), *Šiaulių miesto centrinis rajonas* (apima teritorijas prie Talšos ežero, taip pat ir Frenkelio fabriko kompleksą).

Naujai rengiamo Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano užduotyje nurodytos planuojamos teritorijos ribos nustatytos, remiantis galiojančiu Šiaulių miesto bendruoju planu¹⁰.

Bendra Šiaulių miesto centrinės dalies charakteristika. Problemos aktualumas

Šiaulių miesto centrinės dalies morfotipų ir dominuojančių funkcijų analizė parodė, kad didžioji planuojamos teritorijos dalis (rytinė dalis, t. y. teritorija tarp geležinkelio ir Žemaitės gatvės) neturi centrai būdingų funkcijų (mišrios paskirties, kultūrinių ir kt. funkcijų), todėl šios teritorijos priskyrimas prie centro yra sąlyginis. Tai patvirtina ir užduotyje pateiktas reikalavimas šios dalies DP sprendinius rengti schemos lygmeniu M1:2000 masteliu, nors senamiestyje reikalaujamas mastelis M1:500. Be to, minėtoje Šiaulių miesto centrinėje dalyje yra labai daug individualaus sodybinio tipo užstatymo, kuris aiškiai yra neadekvatus teritorijos statusui miesto urbanistinėje struktūroje. Vakarų Europoje naudojamas miesto teritorijos įsisavinimo rodiklis yra būstų¹¹ kiekis hektare. Šiauliuose šis rodiklis labai žemas – mažiau nei 20 būstų hektare, nors V. Europoje šis rodiklis siekia 100 būstų hektare ir daugiau.

Intensyvūs urbanizaciniai procesai, ypač Lietuvos miestų centrinėse dalyse, vyksta sparčiai, bet ne visais

atvejais yra aišku, kokios tolesnio urbanizavimo maksimalios leistinos ribos, koks užstatymo morfotipas ir kokie užstatymo rodikliai. Pagrindinė problemos atsiradimo priežastis – žemės nuosavybės santykių kaita, naujų sklypų (ypač labai didelių, viršijančių tradicinių sklypų modulį) formavimas ir (ar) atsiradimas žaliosiose zonose bei istoriškai susiklosčiusiose struktūrose. Tokia problema nėra būdinga tik Šiauliams, tai yra aktualu ir kitiems Lietuvos miestams.

Žemės nuosavybės „modulinis tinklas“¹² kinta todėl, kad sujungiami keli sklypai arba keičiasi sklypų sistema konversinėse teritorijose. Šito pasekmė – dominuojančio morfotipo kitimas iš esmės. Taip pat akivaizdus naujų žemės savininkų noras intensyvinti užstatymą.

Urbanizavimo laipsnio nustatymas tėra pasekmė problema. Ją spręsti padėtų aiškūs žaliųjų plotų, viešųjų erdvių sistemos ir urbanistinio paveldo identifikavimas. Šiauliuose ši problema yra ypač aktuali miesto centriname rajone, senamiestyje ir prie Vilniaus gatvės, kuri yra svarbus elementas miesto urbanistinėje struktūroje. Tai liečia ir pagrindinę Šiaulių miesto aikštę.

1985 m. Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano charakteristika

1985 m. Šiaulių miesto centrinės dalies detalusis planas¹³ (MSPI Šiaulių skyrius, architektas Algis Vyšniūnas) buvo rengiamas sovietiniais metais, kai nebuvo žemės nuosavybės rinkos, buvo labai žema statybos kultūra, skurdi materialinė bazė, tai lėmė sovietinių laikų tipinių projektų mechaniską taikymą istorinėje aplinkoje. Direktyvinio planavimo sąlygomis buvo ypač sudėtinga civilizuotai spręsti urbanistinio paveldo problemas. Tai lėmė ne tik paveldosaugos tradicijų ir institucijų Šiaulių mieste nebuvimas, metodologiškai silpnai motyvuota paveldo samprata, bet ir vidinio poreikio nebuvimas saugoti istorinio miesto ypatumus¹⁴.

¹² Žemės nuosavybės modulinis tinklas reiškia žemės sklypų dydžių, vietos mieste ir nuosavybės santykių sistemę priklausomybę.

¹³ LTSR VSRK MSPI Šiaulių skyrius. 1985. Komplexas 5299.

¹⁴ Vidinio poreikio nebuvimas saugoti istorinio Šiaulių miesto ypatumus lengvai įrodomas, palyginus 70-ųjų m. Klaipėdos ir Šiaulių miestų valdžios veiksmus. Tuo metu, kai Klaipėdoje buvo įkurtas Paminklų konservavimo instituto skyrius, inventorizuojamas senamiestis, telkiami kadrai, kuriama paveldosaugos sistema ir t. t., Šiauliuose intensyviai spalvojami fasadai. Gyvenimas parodė, kad tai tėra laikinos kosmetinės priemonės, kurios duoda tam tikrą lokalų rezultatą, bet iš tikrųjų nepadaeda spręsti fundamentinių miesto formavimo uždavinių.

¹⁰ Šiaulių miesto bendrasis planas. 2009. UAB „Urbanistika“.

¹¹ Būstas suprantamas kaip butas arba individualus gyvenamas namas.

Pagrindinis 1985 m. Šiaulių miesto centrinės dalies DP tikslas buvo sumažinti sovietinių laikų urbanizacijos pasekmes, reabilituoti tradicinės erdvės istoriškai susiklosčiusioje miesto dalyje sampratą. Praėjus daugiau kaip ketvirčiui amžiaus, galima daryti kai kurias išvadas. Atlikta įvykusių pasikeitimų (nauji žemės nuosavybės santykiai, naujas užstatymas ir pan.) analizė leidžia teigti, kad iš esmės prisilaikyta pagrindinių 1985 m. DP teiginių – išlaikomos istoriškai susiklosčiusios gatvių raudonosios ir užstatymo linijos, respektuojamas kvartalinis morfotipas, išlaikomas architektūrinis mastelis, nauji objektai neviršija foninio kvartalo aukštingumo, centre neatsirado aukštybinių pastatų ir pan.

Bet kai kas pasikeitė iš esmės. Po 1990 m. miesto centre atsirado konversinių teritorijų problema, tai buvo neaktualu 1985 m. Sovietinių pramonės įmonių miesto centrinėje dalyje buvo nemažai, jos užėmė dideles teritorijas, pastatų architektūra prasta. Šias teritorijas galima traktuoti kaip didžiulius teritorinius rezervus. Šiaulių miesto urbanistinių struktūrų kitimo schemą (1985 m.) palyginus su dabartine situacija, matosi kad šios teritorijos yra pačios problematiškiausios, todėl šių teritorijų urbanistinė plėtra turi būti planuojama ypač atidžiai. Neišspręsta liko Prisikėlimo aikštės problema, neaiškūs aikštės matmenys.

1985 m. detalijame plane buvo atliktas centrinės dalies pastatų architektūros vertinimas pagal tam tikrą sukurta kriterijų sistemą – kompozicinė mintis ir jos išraiškingumas; stiliaus ar srovės atstovas; atskirų elementų santykis tarpusavyje ir su visuma; pastato santykis su aplinka; pastato dydžio ir jo elementų santykis su žmogumi; spalva; techninė būklė ir t. t. Reikia konstatuoti, kad ši metodika nebuvo tobulinama, todėl daug kur pastatai rekonstruojami be aiškesnių principų, nors esminių urbanistinių klaidų lyg ir nėra. Kadangi Šiaulių BP (2009 m.) kalbama apie senamiestį, todėl centrinės dalies pastatų architektūros vertinimas turėtų būti atliekamas pagal specialųjį planą¹⁵.

Naujų funkcijų, nebūdingų senamiesčiui, atsiradimas taip pat yra reali problema. Kalbama apie prekybinius centrus, kurie užima dideles teritorijas, pritraukia daug automobilių ir t. t. Iš kitos pusės, kultūrinės paskirties objektų (koncertų salės, muziejai, meno centrai

ir t. t.) plėtra miesto centre iš esmės nevyksta, o kultūrinių funkcijų dispersija yra apskritai nenagrinėta. Kalbos apie „Kultūros fabriką“ Ch. Frenkelio pramoniniame komplekse Vilniaus gatvėje esmės nekeičia.

1985 m. detalijame plane buvo atlikta Šiaulių miesto urbanistinės struktūros istorinės raidos analizė, remiantis istoriografinė medžiaga (Senieji Šiauliai atvirukuose 2006). Analizė nepretenduoja į išsamią istorinę studiją, bet yra tikslinga parodyti Šiaulių miesto urbanistinės struktūros ir architektūrinių objektų bei ansamblių ypatumus. Senų nuotraukų ir miesto planų analizė parodė, kad Šiauliuose dar yra ženklų, kurie leidžia atpažinti senąją struktūrą. Šios struktūros „reabilitacija“ buvo pirmaeilis DP uždavinys.

Šiaulių miesto planinės struktūros ir pagrindinių jos elementų (Vilniaus gatvės ir Prisikėlimo aikštės) istorinės raidos analizė

Reikšmingą informacinių šaltinių dalį sudarė įvairių laikotarpių urbanistikos ir architektūros mokslininkų tyrimai (Lietuvos architektūros istorija 1994; Šešelgis 1996; Neniškis 2002), urbanistinės plėtros Šiaulių miesto istorinėje aplinkoje galimybių studijos^{16, 17}, straipsniai profesinėje spaudoje (Archiforma 2002) ir t. t.

Didžiosiose miestuose teisiškai saugomos senosios miestų dalys, kurios buvo paskelbtos urbanistikos paminklais. Paprastai tokio tipo teritorijos užima nedidelę miesto dalį. Taip yra ir su Šiauliais, tik čia nėra įvardintos tos saugomos teritorijos, nors miesto istorija siekia beveik 800 m. Todėl svarbu atrinkti ir teisiškai užregistruoti urbanistikos paveldo saugotinas teritorijas. Būtina prisilaikyti tam tikrų pagrindinių urbanistikos paveldo saugotinių teritorijų identifikavimo metodinių principų. Saugotinas urbanistikos paveldas – teritorijos, kurios turi istorinę, kultūrinę vertę, kartu atspindi miesto formavimosi etapus. Pagrindiniai vertės nustatymo kriterijai – **istorinis informatyvumas** ir **urbanistinės struktūros brandumas**.

Reikšmingą informacinių šaltinių dalį sudarė įvairių laikotarpių urbanistikos ir architektūros mokslin-

¹⁵ Tokio darbo poreikis akivaizdus, kitaip – svarbių unikalių objektų likimas sunkiai prognozuojamas. Pvz., taip atsitiko su architekto A. Ratniko autobusų stoties pastatu, kuris buvo sunaikintas, o jo vietoje atsirado prekybos ir pramogų centras „Saulės miestas“.

¹⁶ Sklypo Ežero g. 22 ir 20 Šiauliuose galimybių studija užstatymo principų ir aukštingumo aspektu. 2007. VGTU Urbanistikos katedra.

¹⁷ Teritorijos tarp Žemaitės g., Dobilo g. ir centrinio parko Šiauliuose galimybių studija aukštingumo aspektu. 2007. VGTU Urbanistikos katedra.

ninkų tyrimai (Lietuvos architektūros... 1994; Šešelgis 1996; Neniškis 2002) urbanistinės plėtros Šiaulių miesto istorinėje aplinkoje galimybių studijos^{18, 19}, straipsniai profesinėje spaudoje (Archiforma 2002) ir t. t.

Istorinis užstatymas susiklostė žemės nuosavybės modulinio tinklo pagrindu. Sovietiniais metais šios logikos buvo nepaisoma, todėl tai tapo pagrindine urbanistinių struktūrų deformacijos priežastimi. Tam tikrais statybos periodais būdavo skirtingas užstatymo tankumas, o tai reiškia, kad kiekvieną užstatymo morfotipą atitinka tam tikras užstatymo tankumas ir vidutinis aukštingumas. Tankumo ribą įveikti įmanoma tik suardant planinę bei erdvinę struktūrą. Tai reiškia, kad vienas morfotipas keičia kitą. Istorinio užstatymo morfotipus būtina saugoti ir tobulinti, atsižvelgiant į erdvinius dėsningumus. Vertingiausi fragmentai ten, kur yra kvartalinis posesinis užstatymo morfotipas. Urbanistinio formavimosi ypatybės nustatomos analizuojant istorinius planus, kartu lyginant juos su dabartine situacija. Įvertinamas planavimo laikas, teritorijos apstatymo laikas ir mastas, teritorijos prijungimo prie miesto žemių metai. Šiaulių miesto atveju senieji istoriniai planai kiek daugiau informacijos suteikia tik apie centrinę dalį. Atlikus tokio tipo analizę akivaizdu, kad senosios miesto dalies urbanistinė struktūra yra gana stipriai deformuota, bet dar neviršijo kritinės ribos, po kurios prasideda nebegrižtami procesai. Urbanistinių deformacijų ir anomalijų analizė rodo, kad vienintelis būdas apsaugoti istoriškai susiklosčiusią urbanistinę struktūrą nuo visiško sunaikinimo – laikytis pagrindinių paminklotvarkinių principų (išlaikyti posesinę struktūrą, posesijų apstatymo pobūdį, esminius miesto identiteto aspektus ir t. t.).

Iš istoriografinės medžiagos matosi, kad Šiaulių miesto planinės struktūros pagrindiniai strateginiai elementai yra šie: bažnyčia; dvaras; ašis tarp bažnyčios ir dvaro su pagrindine miesto aikšte; pagrindinių gatvių, kertančių visą miestą (Vilniaus, Tilžės), sankryža; foninį užstatymą formuojantys kvartalai. Visi išvardinti strateginiai struktūros elementai išsidėstę teritorijoje, kurią riboja Žemaitės g., Ežero g. ir geležinkelis. Tai yra teritorija, kurioje įmanoma atsekti struktūros formavimosi periodus, ypatybes. Tai yra vadinamasis istorinis centras. Beveik visuose senuosiuose miesto planuose buvo respektuojama pagrindinė aikštė. Labai

svarbu šiandieninės struktūros autentiškumas ir fizinė būklė. Pagrindinis kriterijus, nustatant struktūros autentiškumą – deformacijų pobūdis ir mastas.

Senųjų Šiaulių miesto planų analizė parodė, kad dabartinės Prisikėlimo aikštės ribos ir skveras kitoje Tilžės g. pusėje susiformavo XIX a. viduryje. Tuo metu aikštės išklotinė šiaurinėje dalyje formavo prekybiniai paviljonai. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia visada buvo pagrindinė aikštės erdvės ir viso miesto dominantė. Sovietiniais metais aikštės kompozicija buvo konstruojama pagrindinį dėmesį skiriant stalinistinės architektūros pastatui (dabartinės Šiaulių kolegijos pastatas) su paminklu sovietiniam kareiviui prieš jį. Tuo pačiu metu iš skvero cerkvė perkelta prie senųjų kapinių. Atlikta istoriografinės medžiagos analizė parodė, kad Prisikėlimo aikštės vertė yra sudėtinė. Verčių komplekso struktūra: a) vertingi objektai, architektūriniai urbanistiniai kompleksai; b) nominalių erdvių sistema apie objektus ir architektūrinius urbanistinius kompleksus; c) vertingi (charakteringi) vaizdai, užfiksuoti fotografijose, piešiniuose ir t. t.; d) svarbių miesto dalių istorinės ribos (senamiesčio, aikštės, dvaro ir t. t.).

Šiaulių miesto bendrųjų (generalinių) planų apžvalga

Pokario metais iki pat nepriklausomybės atkūrimo buvo parengti trys Šiaulių miesto generaliniai planai²⁰ – 1959, 1963 ir 1980 m. Šiuos generalinius planus (toliau Bendrieji planai BP) galima lyginti įvairiais aspektais, bet pagrindinis skirtumas – skirtingos miesto fizinės plėtros strateginės koncepcijos. Kartu reikia suvokti, kad šie planai buvo parengti visiškai kitoje ekonominėje bei politinėje aplinkoje, planai rengiami naudojant netobulus duomenų rinkimo ir apdorojimo metodus, planų grafinis tikslumas nepakankamas ir t. t.

2002 m. SĮ „Šiaulių planas“ atliko Šiaulių miesto bendrojo plano priešprojektinius darbus (tyrimus), kurių rezultatai buvo pristatyti specialioje konferencijoje. Likvidavus SĮ „Šiaulių planas“, BP rengimas perduotas UAB „Urbanistika“ (Vilnius)²¹.

Sovietinių laikų planai lengvai skaitomi, aiškiai suvokiama pagrindinė idėja. Urbanizuotose teritorijose nurodomas skirtingas užstatymo aukštingumas (pvz., 1–2; 3–4 aukštų namai, individualūs gyv. namai), todėl galima suvokti pagrindinę erdvinę idėją. Tokio aiškumo netenka dabartiniai BP (parengti pagal 1995 m.

¹⁸ Sklypo Ežero g. 22 ir 20 Šiauliuose galimybių studija užstatymo principų ir aukštingumo aspektu. 2007. VGTU Urbanistikos katedra.

¹⁹ Teritorijos tarp Žemaitės g., Dobilų g. ir centrinio parko Šiauliuose galimybių studija aukštingumo aspektu. 2007. VGTU Urbanistikos katedra.

²⁰ UAB „Urbanistika“ archyvas.

²¹ 2009 m. patvirtintas UAB „Urbanistika“ (Vilnius) parengtas Šiaulių miesto bendrasis planas. Projekto vadovė – A. Kažienė. BP koncepcijos autoriai – A. Vyšniūnas, G. Ratkutė.

Teritorijų planavimo įstatymą), kuriuose nurodoma žemės paskirtis ir naudojimo būdas bei pobūdžiai. Kitas dalykas, kai kalbama apie profesinius sprendinius. Nagrinėjami Šiaulių miesto BP labai skirtingi. Ypač tai aktualu, kalbant apie istorinį centrą, nes tai yra susiję su bendra tuo metu egzistavusia paveldo samprata.

Vilniaus gatvė visais laikais buvo viena iš pagrindinių miesto gatvių, einanti per visą miestą. Taip jau susiklostė, kad Vilniaus gatvę galima skirstyti į dvi dalis. Rytinė dalis (nuo Ežero g. iki Žemaitės g.). Ši dalis eina per senamiestį ir pasižymi gana aiškiu kvartaliniu užstatymo morfotipu. Erdvinis karkasas yra beveik suformuotas, belieka tobulinti tūrinę-erdvinę kompoziciją. Dominuojantis erdvės tipas – gatvė.

Didžioji Vilniaus gatvės dalis sovietiniais metais paversta pėsčiųjų alėja. Kai kur (pvz., prie Universalinės parduotuvės viduryje Vilniaus gatvės važiuojamosios dalies) pasodinti medžiai, kurie išaugo ir dabar tai galima traktuoti kaip skverą. Dėl sovietiniais metais įrengtos pėsčiųjų alėjos Šiaulių istoriniame centre (senamiestyje) yra silpnas gatvių tinklas, todėl didelių naujų objektų statyba ten nerekomenduojama. Užstatymas vakarinės dalies (nuo Žemaitės g. iki Kuršėnų pervažos) ruože yra neadekvatus gatvės statusui ir vietai miesto urbanistinėje struktūroje. Pagrindinis šios teritorijos ypatumas – dominuoja sodybinio užstatymo morfotipas. Tai reiškia, kad yra labai žemas urbanizacinis laipsnis, todėl neišvystyta socialinė ir paslaugų infrastruktūra.

Išanalizavus sovietinių laikų Šiaulių miesto bendruosius planus, galima daryti išvadą, kad Vilniaus gatvė visą laiką buvo aktyvių urbanizacinių veiksmų zonoje. Todėl tolesnis nagrinėjamos teritorijos užstatymo intensyvinimas yra natūrali vykstančių procesų sąsą. Visuose bendruosiuose planuose didelis dėmesys skiriamas architektūrinei urbanistinei nagrinėjamos teritorijos koncepcijai (siūloma formuoti aikštes ir pan.). Bendruosiuose planuose akivaizdi naujojo centro kaip svarbaus struktūrinio elemento miesto urbanistinėje struktūroje galimybė. Aiškiai apibrėžtas Šiaulių miesto centrinis rajonas, nors senamiestis neidentifikuotas.

Šiaulių miesto centrinės dalies mokslinės studijos ir metodinės rekomendacijos

1979–1985 m. Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto (LSAMTI) Urbanistikos sektoriuje buvo vykdomi kryptingi istorinių miestų tyrimo ir architektūrinio formavimo principinių siūlymų rengimo perspektyvinio modeliavimo darbai (Lietuvos

urbanistikos... 2005). Metodinės rekomendacijos senajai ir naujai architektūrai integruoti parengtos ir Šiaulių miesto istorinei daliai.

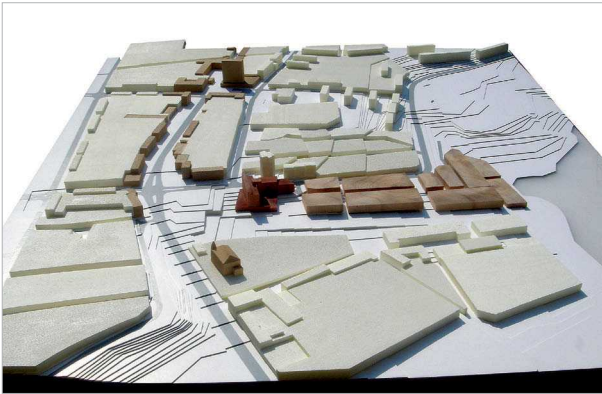
Atlikus nagrinėjamos teritorijos esamos būklės tyrimų suvestines ir nustatčius šios būklės ir projektinių duomenų sąveikos realias galimybes, aiškėja miesto istorinės dalies tolesnio formavimo koncepcija. Ji priklauso ne tik nuo esamų vertybių išsaugojimo, respaktavimo ir išvystymo, bet ir nuo naujų vertybių sukūrimo programos. Tokiam miestui kaip Šiauliai, t. y. miestui be urbanistikos paminklo statuso, yra būtina padidinti centro (istorinio branduolio) funkcinę reikšmę ir vaidmenį mieste. Taip pat būtina taisyti urbanistines klaidas ar mažinti jų poveikį.

Nagrinėjamos teritorijos urbanistinio pertvarkymo ir statybos režimas nustatomas atsižvelgiant į bendrą formavimo koncepciją, atskirų zonų (dalių) vertę ir būklę, išryškėjusią tiriant esamą būklę, įvertinus ir toms dalims skirtą vaidmenį pagal miesto perspektyvinio vystymo duomenis. Paprastai atskirose nagrinėjamos teritorijos dalyse pertvarkymo priemonių požiūriu susidaro penki skirtingi statybos režimai ir tam tikras vienas dominuoja: a) apsauga. Urbanistinė struktūra iš esmės nekeistina, menkaverčiai pastatai gali būti griaujami; b) architektūrinė urbanistinė rekonstrukcija (minimali, optimali, radikali); c) funkcinė rekonstrukcija (konversija). Formuojant teritoriją, būtina laikytis istorinės statybos linijos, susiklosčiusio užstatymo pobūdžio, erdvių mastelio, bendro vaizdo reikšmės viso miesto vaizdų hierarchijoje (Lietuvos urbanistikos... 2005: 163).

2002 m. Šiauliuose vyko konferencija, kurioje buvo pristatyti Šiaulių miesto bendrojo plano priešprojektiniai darbai (tyrimai)²². Konferencijoje pranešimus skaitė VGTU Urbanistikos katedros vedėjas doc. A. Vyšniūnas (Vyšniūnas 2002) ir dr. E. Neniškis (Neniškis 2002), apibendrinęs savo daktaro disertacijos išvadą (Neniškis 2002). Viena pagrindinių priešprojektinių darbų (tyrimų) architektūrinės urbanistinės dalies išvadų – Šiauliuose būtina identifikuoti istorinį branduolį ir suteikti šiai teritorijai senamiesčio statusą. Ši nuostata buvo įvertinta Šiaulių miesto bendrajame plane, kuris patvirtintas 2009 m.

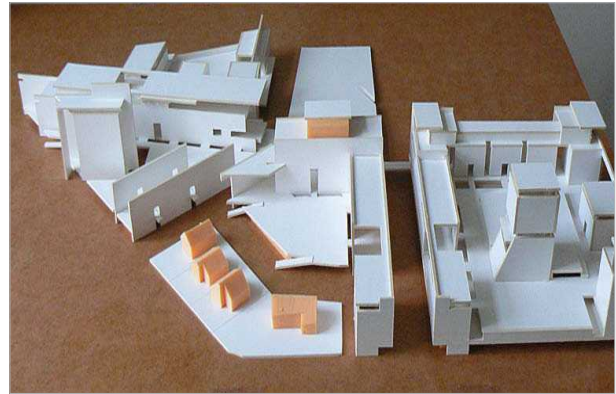
2004 m. įkurta VGTU Urbanistinės analizės mokslo laboratorija prie Urbanistikos katedros. Tai leido moksliniams tyrimams suteikti labiau taikomąjį pobūdį. Atlikta daug urbanistinės plėtros galimybių

²² Priešprojektinių darbų (tyrimų) organizatorius SĮ „Šiaulių planas“, 2002.

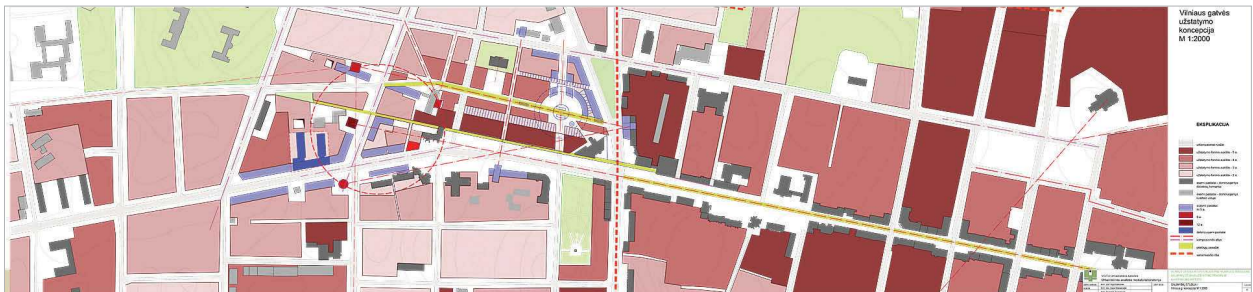
2 pav. Sklypo Ežero g. 22 ir 20 Šiauliuose galimybių studija užstatymo principų ir aukštingumo aspektu. VGTU Urbanistinės analizės mokslo laboratorija, 2007. Darbo vadovas – prof. A. Vyšniūnas

Fig. 2. The potential study of the site on Ežeras street 22 and 20 in Šiauliai by the principle of constructional development and the aspect of altitude. Analysis of Research Laboratory of Urban Design in Vilnius Gediminas Technical University, 2007. Head of the scientific research – Prof. A. Vyšniūnas

3 pav. Teritorijos tarp Žemaitės g., Dobilas g. ir centrinio parko Šiauliuose galimybių studija aukštingumo aspektu. VGTU Urbanistinės analizės mokslo laboratorija, 2007. Darbo vadovas – prof. A. Vyšniūnas

Fig. 3. The potential study of the territory between Žemaitė and Dobilas streets and and the central park in Šiauliai by the aspect of altitude. Analysis of Research Laboratory of Urban Design in Vilnius Gediminas Technical University, 2007. Head of the scientific research – Prof. A. Vyšniūnas

4 pav. Vilniaus g. ir teritorijos prie Vilniaus g. Šiauliuose galimybių studija užstatymo principų ir aukštingumo aspektu. VGTU Urbanistinės analizės mokslo laboratorija, 2007. Darbo vadovas – prof. A. Vyšniūnas

Fig. 4. The potential study of Vilnius street and its surroundings in Šiauliai by the principle of constructional development and the aspect of altitude. Analysis of Research Laboratory of Urban Design in Vilnius Gediminas Technical University, 2007. Head of the scientific research – Prof. A. Vyšniūnas

studijų^{23, 24, 25}, kuriose pateiktos labai konkrečios rekomendacijos, padedančios sukonkretinti užstatymą reglamentuojančių rodiklių sistemą (2, 3, 4 pav.).

²³ Sklypo Ežero g. 22 ir 20 Šiauliuose galimybių studija užstatymo principų ir aukštingumo aspektu. 2007. VGTU Urbanistikos katedra.

²⁴ Teritorijos tarp Žemaitės g., Dobilas g. ir centrinio parko Šiauliuose galimybių studija aukštingumo aspektu. 2007. VGTU Urbanistikos katedra.

²⁵ Vilniaus gatvės ir teritorijos prie Vilniaus g. Šiauliuose galimybių studija užstatymo principų ir aukštingumo aspektu. 2007. VGTU Urbanistikos katedra.

Kitas svarbus momentas – minėti tyrimai apibrėžė hipotetinių urbanistinių argumentų lauką. Akivaizdu, kad norint tinkamai reglamentuoti prognozuojamą užstatymą reikia atitinkamai pateikti medžiagą, t. y. būtina tam tikro lygio urbanistinė argumentacija. Tam reikalingas projektuojamo komplekso ar objekto maketas (pageidautina, kad būtų kontekstas), būtina įvertinti jo pasekmes miesto vizualiniam identitetui ir t. t. Todėl urbanistinės plėtros galimybių studijų reikšmė ateityje tik didės.

Be to, Urbanistikos katedros mokslininkai parašė daug straipsnių apie Šiaulių miesto urbanistinę plėtrą

(Vyšniūnas 2000: 163–170; Butkus 2010, Vyšniūnas 2007a, 2007b). Visą šį teorinį ir praktinį įdirbį siūloma panaudoti, rengiant Šiaulių miesto centrinės dalies detalų planą.

Šiaulių miesto centrinės dalies detalieji planai, projektiniai pasiūlymai, kūrybinės dirbtuvės, architektūriniai konkursai

Užsakovas (Šiaulių miesto savivaldybė) DP rengėjams pateikė detaliųjų planų (apie 350), parengtų Šiaulių miesto centrinei daliai, sąrašą. Formalus reikalavimas – atsižvelgti į jau įvykusius procesus. Išnagrinėjus šiuos teritorijų planavimo dokumentus, galima daryti išvadą, kad ne visi Šiaulių miesto detalieji planai yra kompleksiški ir atitinka tokiems planams keliamus reikalavimus, t. y. kai kurie detalieji planai neturi reikiamos urbanistinės ir meninės argumentacijos.

Anksčiau parengtus detaliuosius planus reikia vertinti pagal tam tikrus kriterijus. Pagrindinis kriterijus – pateikiamos medžiagos išsamumas ir konkretumas. Tai nustatoma, konstatuojant ar: a) patvirtintas DP turi privalomas dalis ir tikslus reglamentus; b) patvirtintas DP leidžia prognozuoti architektūrinės pasekmės miesto įvaizdžiui ir istoriniam kontekstui; c) patvirtintas DP paremtas teritorijos (ne tik sklypo) plėtros galimybių studijomis, nes DP nėra vien formali juridinė procedūra, įteisinanti bet kokią statybą; d) patvirtintame DP nurodyti reglamentai yra pagrįsti ir realūs, t. y. DP reglamentai įrodomi projektiniais pasiūlymais, skaičiavimais, pasekmių tyrimais ir pan. Vertinant parengtus DP, prioritetu reiktų laikyti nagrinėjamų dalykų vertybinį aspektą. Pvz., Šiaulių katedros, Priskėlimo aikštės ir gretimų teritorijų sprendiniai (ypač inicijuoti ir atlikti privačių struktūrų) negali būti vertinami tik juridiniu procedūrinio aspektu. Tai yra miesto istorinio branduolio ir vėlesnių urbanistinių struktūrų suderinamumo kultūrologinė problema. Daugelis detaliųjų planų yra pasenę ir nebeaktualūs, labai nekonkretūs. Tai reiškia, kad tokie planai neturi esminės įtakos miesto urbanistinės plėtros procesui.

Kalbant apie Šiaulių miesto centrinės dalies urbanistines koncepcijas, neįmanoma nepaminėti SĮ „Šiaulių planas“ 1997–2003 m. parengtų urbanistinių projektų (5, 6 pav.). Šie projektai pasižymi ypač aukštu profesiniu lygiu, o svarbiausia – visiškai realia legitimacija. Tai reiškia, kad tuo metu buvo optimalus balansas tarp profesinės veiklos ir viešojo administravimo. Reikšmingiausias SĮ „Šiaulių planas“ parengtas ir patvirtintas miesto taryboje projektas – Šiaulių

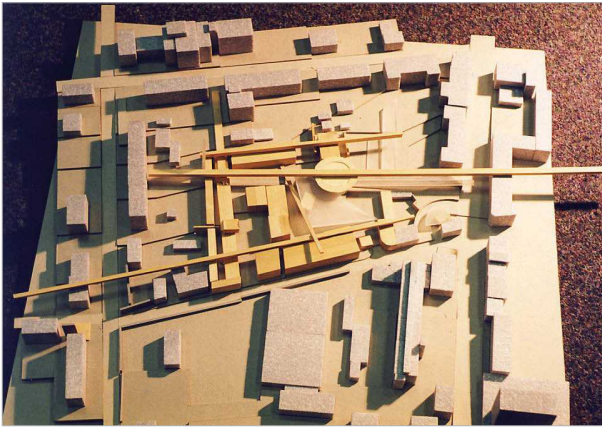
miesto Priskėlimo aikštės su prieigomis detalusis planas (1999) (7 pav.). Pagrindinė problema – neaiškios Priskėlimo aikštės ribos. Iki šiol egzistuoja samprata, kad aikštė yra visas neužstatytas plotas, ribojamas katedros, savivaldybės, projektavimo biurų, banko ir kitų pastatų. DP autoriai Priskėlimo aikštę traktuoja kaip nominalių erdvių sistemą – erdvę prie katedros, skveras prie savivaldybės, kurdonerinę erdvę prie kolegijos pastato ir pagrindinę aikštės erdvę.

2010 m. Šiaulių miesto savivaldybė suorganizavo Priskėlimo aikštės sutvarkymo ir paminklo Tautos laisvės ir nepriklausomybės gynėjams idėjų kūrybines dirbtuves (Daunora 2010). Bandymai revizuoti 1999 m. Priskėlimo aikštės DP sprendinius rezultatų nedavė. Kartu išryškėjo keletas tendencijų, kurios būdingos visai Lietuvai: a) rimtus architektūros ir urbanistikos konkursus pakeičia neaiškaus žanro renginiai, vadinami kūrybinėmis dirbtuvėmis (*workshop*), tai leidžia sprendžiant rimtas problemas dalyvauti bet kam ir kalbėti bet kaip; b) profesinė argumentacija dažnai užleidžia vietą verbalinei agitacijai; c) kūrybinės dirbtuvės turi visus viešųjų ryšių akcijų požymius.

Šiaulių miesto urbanistinė struktūra ir jos elementų vertybinė hierarchija

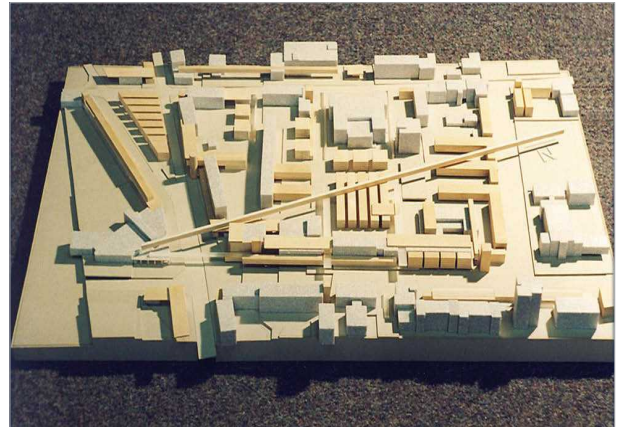
Pagrindiniai Šiaulių miesto istorinio centro (senamiestio) ir centrinio rajono struktūriniai elementai yra šie: a) Šiaulių miesto istorinis centras (senamiestis), kuris siūlomas kaip pagrindinis vertybių arealas (pagal Šiaulių miesto bendrojo plano koncepciją; 2007 m.); b) senamiestio struktūroje dominuoja pagrindinių gatvių susikirtimas (Tilžės ir Vilniaus gatvių); c) aiškiai išreikšta pagrindinė aikštė (Priskėlimo) su šalia stovinčia katedra; d) senamiestyje dominuoja kvartalinis morfotipas, o likusioje dalyje – sodybinis. Šiaulių miesto centrinio rajono struktūriniame modelyje siūlomi urbanizaciniai ruožai faktiškai įvertina jau įvykusius procesus.

Šiaulių miesto centrinės dalies plėtros tendencijas išnagrinėjo doc. dr. I. Alistratovaitė-Kurtinaitienė daktaro disertacijoje (Alistratovaitė 2004), todėl daug tiksliau galima prognozuoti būsimus urbanistinius procesus. Siūlymai intensyviau urbanizuoti nagrinėjamą teritoriją yra logiški, nes joje nėra identifikuota jokių urbanistinių architektūrinių vertybių, o dabar vykstantys užstatymo intensyvinimo procesai yra objektyvūs ir neišvengiami. Svarbu meninės kokybės aspektas. Būtina urbanistinė koncepcija, kitokiu atveju turėsime stichinės plėtros atvejį.

5 pav. Kvartalo tarp Vilniaus, Vasario 16-osios, Vytauto gatvių ir Draugystės prospektų detalusis planas²⁶. SĮ „Šiaulių planas“, 1999. Architektai: A. Černiauskas, V. Rudokas

Fig 5. The detailed plan of the block between Vilnius, Vasario 16 and Vytautas streets and Draugystė avenue. Constructional company “Šiaulių planas”, 1999. Architects: A. Černiauskas, V. Rudokas

6 pav. Kvartalo tarp Vilniaus g., Kaštonų al., Aušros al. ir Žemaitės g. detalusis planas²⁷. SĮ „Šiaulių planas“, 1999. Architektai: A. Černiauskas, V. Rudokas

Fig 6. The detailed plan of the block between Vilnius, Žemaitė streets and Kaštonai, Aušra avenues. Constructional company “Šiaulių planas”, 1999. Architects: A. Černiauskas, V. Rudokas

7 pav. Šiaulių miesto Prisikėlimo aikštės su prieigomis detalusis planas²⁸. SĮ „Šiaulių planas“, 1999. Architektai: A. Černiauskas, V. Rudokas, A. Vyšniūnas

Fig 7. The detailed plan of the Resurrection Square and its surroundings in Šiauliai. Constructional company “Šiaulių planas”, 1999. Architects: A. Černiauskas, V. Rudokas, A. Vyšniūnas

Šiaulių miesto urbanistinėje struktūroje siūloma išskirti centrinę dalį, kurią riboja geležinkelis, Dubijos, Ežero gatvės. Pagal šią koncepciją centrinėje dalyje siūloma intensyvi urbanistinė plėtra. Šiaulių miesto

centrinėje dalyje siūloma išskirti istorinio centro teritoriją, kuriai siūloma suteikti senamiesčio statusą. Šios teritorijos branduolys – Prisikėlimo aikštė ir katedra. Senamiestyje aukštybiniai pastatai negalimi. Užstatymas formuojamas prisilaikant „foninio“ aukš-

²⁶ Šiaulių miesto tarybos sprendimas Nr. 222 (1999-01-14) „Dėl detaliųjų planavimo projektų patvirtinimo“.

²⁷ Šiaulių miesto tarybos sprendimas Nr. 222 (1999-01-14) „Dėl detaliųjų planavimo projektų patvirtinimo“.

²⁸ Šiaulių miesto tarybos sprendimas Nr. 222 (1999-01-14) „Dėl detaliųjų planavimo projektų patvirtinimo“.

čio principo. Užstatymo tankumas ir intensyvumas priklauso nuo morfotipo. Šiaulių miesto centrinės dalies miestovaizdis priklauso nuo vizualinio identiteto zonų.

Pagrindinė išvada, kalbant apie Šiaulių miesto centrinės dalies plėtros tendencijas, – rytinėje centrinės dalies pusėje (tarp geležinkelio ir Žemaitės gatvės) urbanistinė plėtra yra labai komplikauta dėl labai didelio individualaus gyvenamųjų namų sektoriaus, mažų sklypų ir pan. Tokiu atveju urbanistinę plėtrą lemia žemės savininkų nuosavybės santykių sistema. Naujų bendrosios miestinės paskirties objektų statymas yra vargiai įmanomas.

Išnagrinėtos Vilniaus gatvės užstatymo rodiklių kitimo tendencijos Šiaulių miesto centrinės dalies plėtros kontekste. Bendrą Vilniaus gatvės plėtros tendenciją galima įvardinti tokia seka: **užmiesčio gatvė – priemiestis – centrinės dalies gatvė**. Senųjų Šiaulių miesto planų analizė parodė, kad rytinė planuojamos teritorijos dalis pradėta intensyviai urbanizuoti tik po II pasaulinio karo. Užstatymo tankumo kitimas nagrinėjamoje teritorijoje – nuo 6 % 1942 m. iki 14 % 2002 m. Didėjimo tendencija akivaizdi, bet rodiklis vis tiek yra labai mažas. Užstatymo intensyvumo kitimas nagrinėjamoje teritorijoje – nuo 0,06 1942 m. iki 0,14 2002 m. Rodiklis yra labai mažas. Užstatymo vidutinio aukštingumo kitimas nagrinėjamoje teritorijoje – nuo 1,0 aukšto 1942 m. iki 1,1 aukšto 2002 m. Rodiklis yra labai mažas. Tokie žemi Vilniaus gatvės užstatymo rodikliai (tankumas, intensyvumas, vidutinis aukštingumas) rodo, kad teritorija eksploatuojama labai neefektyviai.

Šiaulių miesto centrinės dalies erdvinės struktūros vystymo idėja

Visų pirma turi būti aiškiai apsispręsta dėl principinių plėtros nuostatų, t. y. arba plėtra vykdoma ekstensyviai (naujai užstatomose teritorijose) arba miestas tankinamas (Pakalnis 2000). 2007 m. sausio mėn. Šiaulių miesto Taryba patvirtino bendrojo plano erdvinę koncepciją, kurioje siūloma intensyviai užstatymą miesto centrinėje dalyje.

Užstatymas tankinamas gali būti įvairiais būdais, todėl tikslinga kalbėti apie tyrimų metodikas, metodinius principus, procesų valdymo principus, vertinimo kriterijų prioritetus ir pan., taigi pagrindiniai miesto erdvinės struktūros vystymo principai siūlomi: a) centrinėje Šiaulių miesto dalyje būtina apibrėžti teritoriją, kurią galima būtų traktuoti kaip senamiestį. Tokia struktūra turi nedaug teritorinių rezervų, todėl ji būtų iš vidaus, t. y. intensyvi visi rodikliai.

Senamiestyje ypač aktuali fizinės erdvės kokybės problema. Būtina atgaivinti istoriškai susiklosčiusį erdvinį karkasą; b) masinės statybos gyvenamieji rajonai yra daugiau socialinė problema negu architektūrinė. Juose konversija artimiausiu metu neįmanoma, ypač teritorijų, labai nutolusių nuo istorinio centro; c) pastatų, pastatytų pagal tipinius projektus miesto centrinėje dalyje, likimas priklauso nuo strateginės padėties ir atitinkamai nuo žemės kainos.

Užstatymo architektūrinėje urbanistinėje koncepcijoje turi būti įvertintos gretimos teritorijos, t. y. būtina visos teritorijos erdvinė koncepcija. Siūloma tokia teritorijos užstatymo architektūrinė urbanistinė koncepcija: pagal galimybes projektuoti kuo daugiau įvairių tipų namų ir butų, t. y. vengti vienos paskirties ir vieno tipo pastatų.

Šiauliuose labai silpnai išreikštas istorinis centras, t. y. miesto struktūrinis branduolys. Reprerentacinio centro, kitaip tariant, senamiesčio ribos yra neidentifikuotos. Todėl prioritietinis uždavinys – identifikuoti senamiesčio struktūrinės ribas ir jas juridiškai užfiksuoti kaip saugomas kultūros paveldo teritorijas. Miesto kompozicija yra susijusi su naujų teritorijų erdvine kompozicija. Pagrindinis struktūrinis branduolys – miesto centras (senamiestis). Miesto centro kompozicijos vientisumas priklauso nuo morfotipų kokybės ir jų užbaigtumo.

Kalbant apie miesto vizualinį identitetą būtina sukurti miesto panoramų ir silueto apžvalgos taškų sistemą, kuri padėtų apibrėžti vizualinio identiteto zoną. Kartu reikia identifikuoti pačius vertingiausias vaizdus ir vaizdo elementus, kuriuos būtina saugoti. Vizualinio identiteto zona turi prasmę, jeigu yra apibrėžtos labai aiškios senamiesčio ribos.

Išvados ir rekomendacijos

1. Norint įgyvendinti Šiaulių miesto bendrojo plano nuostatą – respektuoti senąją miesto dalį, būtina identifikuoti urbanistinės struktūros vertingąsias savybes, kartu įvertinus urbanistinės plėtros potencialą. Subalansavus urbanistinės plėtros ir urbanistikos paveldo apsaugos sistemą, reikia parengti rekomendacinių užstatymo principų ir rodiklių kompleksą, pagal kurį galima būtų rengti Šiaulių miesto centrinės dalies detaliojo plano (DP) reglamentus. Esamos padėties analizė apima du pagrindinius blokus: a) kiekybinį statistinį (žemės nuosavybės sistema; žemės naudojimo pobūdis; užstatymo tankumas, aukštingumas, intensyvu-

- mas ir t. t.) ir b) kokybinį (urbanistinės struktūros ir architektūrinių objektų bei ansamblių kompoziciniai ypatumai; miesto erdvinis karkasas; vizualinis identitetas ir t. t.). Kadangi Šiauliuose nėra veiksmingos planavimo procesų monitoringo sistemos, neįmanoma kalbėti apie bendras urbanistinės plėtros tendencijas. Todėl egzistuoja paklaidos galimybė, nes statistiniai duomenys pateikti tik konkrečiam momentui, o ne urbanistinės plėtros procesui. Kokybinio analizės aspekto pagrindinis kriterijus – istoriškai susiklosčiusi urbanistinė struktūra (gatvių tinklas, erdvinis karkasas ir pan.), todėl kuriant DP koncepciją rekomenduojama didesnę dėmesį skirti fundamentinėms urbanistikos problemoms, metodikoms, principams, o ne susitelkti tik ties juridinėmis procedūromis.
2. Egzistuoja reali problema – neidentifikuota Šiaulių miesto centrinės dalies ir senamiestio samprata. Neaišku, apie kokią konkrečiai teritoriją kalbama. Šiaulių miesto centrinė dalis įvairiais laikotarpiais buvo įvairiai traktuojama. 2009 m. patvirtintame Šiaulių miesto bendrajame plane kalbama apie Šiaulių miesto senamiestį. **Tai yra istoriškai susiklosčiusi teritorijos dalis, kurios buvimo faktas identifikuoja iš esmės naują Šiaulių miesto urbanistinės struktūros kokybės etapą.** Senamiestis yra Šiaulių miesto centro dalis. Todėl reikia aiškiai skirti terminus – **Šiaulių miesto centrinis rajonas** (apima senamiestį, individualių gyv. namų rajonus ir istorinius priemiesčius), **senamiestis** (vertingiausia miesto urbanistinės struktūros dalis su pagrindine aikšte), **Šiaulių miesto centrinė dalis** (planuojama teritorija), **Senajo miesto riba** (Šiaulių miesto užuomazga).
 3. Šiaulių miesto centrinėje dalyje yra labai daug individualaus sodybinio tipo užstatymo, kuris aiškiai yra neadekvatus teritorijos statusui miesto urbanistinėje struktūroje, nes šioje teritorijoje visiškai nėra centro funkcijų. Urbanistinė plėtra individualių gyv. namų rajonuose, esančiuose miesto centrinėje dalyje, yra labai komplikauta dėl labai sudėtingos žemės nuosavybės struktūros, nedidelių sklypų. Pagrindinė urbanistinės plėtros ir urbanistinių vertybių apsaugos sistemos konfliktų zona – senamiestis ir konversinės teritorijos istorinėje miesto dalyje. Reikia skirti miesto teritorijos geometrinį centrą nuo istorinio centro, nes tai iš esmės skirtingi morfologiniai vienetai, nors Šiaulių miesto atveju dalis teritorijų persidengia.
 4. Šiaulių miesto urbanistinės struktūros istorinės raidos analizė atlikta rengiant DP koncepciją, remiantis istoriografinė medžiaga. Ši analizė nepretenduoja į išsamią istorinę studiją, bet yra tikslinga parodyti Šiaulių miesto urbanistinės struktūros ir architektūrinių objektų bei ansamblių ypatumus, akcentuojant jų vertingąsias savybes. Senų nuotraukų analizė parodė, kad Šiauliuose dar yra ženklių, kurie leidžia atpažinti senąją struktūrą. Šios struktūros „reabilitacija“ yra pirmaeilis uždavinys. Šiaulių miesto istorinio formavimosi etapų analizė (pagal istorinius miesto planus) parodė miesto teritorinės plėtros etapus tam tikrais periodais, t. y. atsispindi miesto teritorijos augimo tendencijas. Erdvinė kokybė neidentifikuota, todėl analizuoti jau nepriklausomybės laikais parengti projektai, galimybių studijos ir t. t. **Norint tiksliau apibrėžti prognozuojamus planavimo principus reikia miesto centrinę dalį išnagrinėti pagal miesto morfologijos kriterijų.**
 5. Šiaulių miesto centrinės dalies plėtros tendencijas išnagrinėjo doc. dr. I. Alistratovaitė-Kurtinaitienė savo daktaro disertacijoje (VGTU Urbanistikos katedra, 2004), todėl daug tiksliau galima prognozuoti būsimus urbanistinius procesus. Siūlymai intensyviau urbanizuoti miesto centrinės dalies teritoriją būtų logiški, nes joje nėra identifikuota jokių ypatingų urbanistinių architektūrinių vertybių, o dabar vykstantys užstatymo intensyvinimo procesai yra objektyvūs ir neišvengiami. Svarbu meninės kokybės aspektas. Būtina urbanistinė koncepcija, kitokiu atveju turėsime stichinės plėtros atvejį. Žemi užstatymo rodikliai (tankumas, intensyvumas, vidutinis aukštingumas) rodo, kad teritorija eksploatuojama labai neefektyviai.
 6. **Šiaulių miesto centrinės dalies erdvinio kompozicinio karkaso analizė ir erdvinės struktūros vystymo strategija.** Tikslinga kalbėti apie tyrimų metodikas, metodinius principus, procesų valdymo principus, vertinimo kriterijų prioritetus ir pan., todėl pagrindiniai miesto erdvinės struktūros vystymo principai siūlomi: a) centrinėje Šiaulių miesto dalyje būtina apibrėžti teritoriją, kurią galima būtų traktuoti kaip senamiestį. Tokia struktūra turi ne daug teritorinių rezervų, todėl ji tobulėtų iš vidaus, t. y. intensyvėtų visi rodikliai. Senamiestyje ypač aktuali fizinės erdvės kokybės problema. Būtina atgaivinti istoriškai susiklosčiusį erdvinį karkasą; b) masinės statybos gyvenamieji kvartalai se-

namiestyje yra daugiau socialinė problema negu architektūrinė. Juose konversija artimiausiu metu neįmanoma; c) pastatų, pastatytų pagal tipinius projektus miesto centrinėje dalyje, likimas priklauso nuo strateginės padėties ir atitinkamai nuo žemės kainos.

7. Šiaulių miesto centrinei daliai (ypač senamiesčiui) didelę įtaką daro teritorija tarp Talšos ežero, Prūdelio ir Rekyvos ežero, kuri yra Šiaulių – Tytuvėnų apskalautų moreninių gūbrių ir pelkėtų duburių kompleksas (Bagdonaitė 2007). Nepaisant to, šioje teritorijoje jau daugiau kaip 100 m. stovi Ch. Frenkelio fabriko kompleksas. Pramoninė funkcija yra istorinis faktas. Šioje teritorijoje urbanizaciniai procesai yra jau įvykęs faktas (garažai, automobilių servisas, individualūs gyv. namai), todėl tolesnė urbanizacija yra iš principo leistina. Svarbu nustatyti optimalų leistiną urbanizacijos laipsnį. Nors Šiaulių miesto bendrojo plano koncepcijoje nagrinėjama teritorija patenka į „žaliosios jungties“ zoną, bet tai nereiškia, kad šioje teritorijoje galioja „grynosios gamtos“ kriterijai. Svarbu nustatyti tinkamą proporciją tarp urbanizuojamų teritorijų ir viešųjų erdvių. Formuoti naujų sklypų nerekomenduojama. Ši teritorija yra rekreacinė zona centro gyventojams.

Literatūra

- Alistratovaitė, I. 2004. *Morfologinės struktūros transformacijos centriniame miesto rajone (Lietuvos pavyzdžiu):* daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, menotyra (03H), skulptūra ir architektūra (H312). Vilnius: VGTU.
- Archiforma 4. 2002.
- Bučas, J. 1995. Urbanistikos paveldo saugotinos teritorijos, *Urbanistika ir architektūra* 1–2(19–20): 157–172.
- Butkus, T. S. 2010. *Šiaulių miesto Prisikėlimo aikštė (aikštės sutvarkymo ir paminklo Tautos laisvės ir nepriklausomybės gynėjams idėjų kūrybinės dirbtuvės)*. Kaunas: Kitos knygos.
- Bagdonaitė, D. 2007. *Šiaulių miesto gamtinis karkasas. Žaliųjų plotų plėtojimo koncepcija. Šiaulių m. bendrojo plano koncepcija*. Šiauliai: UAB „Urbanistika“.
- Čepaitienė, R. 2009. Interpretuojant daugiakultūrį Vilnių: kontekstai, problemos ir galimybės, iš *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas: straipsnių rinktinė*. Vilnius: VU leidykla, 50–77.
- Daunora, Z. J. 2010. Brandinama Šiaulių miesto Prisikėlimo aikštės sutvarkymo idėja, *Urbanistika ir architektūra* 34(2): I a–I d.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. vidurio iki XIX a. vidurio* (II tomas). 1994. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967–1993):* dokumentų rinkinys. 2005. Sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė A. Miškinis. Vilnius: Savastis.
- Neniškis, E. 2002. *Visuomeninių procesų įtakos miesto ir regione erdvinei struktūrai dėsningumai ir jų modeliavimas: daktaro disertacija*. Humanitariniai mokslai, menotyra (03H), skulptūra ir architektūra (H312). Vilnius: VGTU.
- Pakalnis, M. 2000. Miestų užstatymo tankinimo metodikos parinkimas ir Vilniaus Naujamiesčio tankinimo programa, *Urbanistika ir architektūra* XXIV(4): 149–162.
- Puronas, V. 2009. *Saulės miesto veidas (Dizaineris apie Šiaulių pramonę. Įdomioji Šiaulių istorija)*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Senieji Šiauliai atvirukuose*. 2006. Katalogas. Šiaulių „Aušros“ muziejus.
- Šešelgis, K. 1996. *Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai (nuo seniausių laikų iki 1918 m.)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Vyšniūnas, A. 2002. *Šiaulių miesto bendrojo plano priešprojektiniai darbai (tyrimai). Išorinė struktūra (priemiesčių planavimas) ir miesto struktūra (urbanistinė dalis)*. Šiauliai.
- Vyšniūnas, A. 2000. Fizinio erdvės formavimo problemos, rengiant Šiaulių miesto pagrindinės aikštės ir jos prieigų detalių planą, *Urbanistika ir architektūra* XXIV(4): 163–170.
- Vyšniūnas, A. 2002. Šiauliai ir Panevėžys; žingsnis po žingsnio, *Archiforma* (4): 23–26.
- Vyšniūnas, A. 2007a. Šiaulių miesto bendrasis planas. Teritorijos vystymo koncepcija (pirma straipsnio dalis), *Nauja statyba* 2(24): 66–70.
- Vyšniūnas, A. 2007b. Šiaulių miesto bendrasis planas. Teritorijos vystymo koncepcija (antra straipsnio dalis), *Nauja statyba* 3(25): 54–58.

THE CENTRAL PART OF ŠIAULIAI OR TERRITORY WITH AN URBAN HERITAGE STATUS?

A. Vyšniūnas

Abstract. On 27 January 1969 the list of urban heritage in Lithuania was officially declared, and therefore 62 cities and towns, with the exception of Šiauliai, were given the status of local Lithuanian urban values. In 1980 the revised list of Lithuanian urban heritage again disregarded Šiauliai. But the analysis of the current situation, estimating demands of urban development, has demonstrated the existence of a very clear historic urban structure in Šiauliai, which can be regarded as a valuable urban heritage territory. A lot of scientific research projects, urban planning documents, architectural and urban competitions strengthened an urban heritage argument with facts. The ways of legitimating an urban heritage status are obvious. The potential of urban development in the central part of Šiauliai is enormous, but a balance between urban development and urban heritage conservation and preservation is also very important.

The paper applies scientific statistical data and information received from the urban concept of Šiauliai and the analysis of

the current urban structure. The information of the paper can be applied for creating a recommendable indicator system and urban development principles during the detailed planning process in Šiauliai.

Keywords: historic urban heritage, old town, detailed plan of the central part of Šiauliai, urban development

ALGIS VYŠNIŪNAS

Prof., Dept of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lithuania, E-mail: algis.vysniunas@gmail.com

Teaching: lectures on architectural design, urban planning composition, reconstruction of the city environment and urban structure. Publications: author of about of 20 scientific works and research projects, including “The reconstruction of city living structures“, co-author of a monograph “Preservation of visual identity of Vilnius city and principles of its development“ (2004). Research interests: spatial layout structure of towns and districts, urban structure and morphology.